

Др Ненад Стефанов, професор

Филозофски факултет, Хумболтов универзитет

у Берлину, Немачка

Цветко Иванов, историчар

Пирот

УДК 355.355(=163.41)(497.11)“1916”(093.2)

159.922.4(=163.2)(093.2)

Състоянието на Моравска военна инспекционна област – Общо състояние на окръжитѣ (Стање Моравске војноинспекцијске области – Опште стање у окрузима)

У склопу наше сарадње у пројекту „Фантомске границе на Балкану“,¹ Цветко Иванов је наишао на овде публиковани документ² током заједничког рада у Централном државном архиву у Софији. У вези с трагањем за изворима за Царибродски крај у Првом светском рату,³ коришћена је обимна фасцикла, која би по архивском приручнику требало да садржи информације за наведени регион у том времену. Међутим, фасцикла садржи разноврстан материјал, чак и документе везане за политички развој после 1878. године. Између осталог, нашао се и овај извештај, и једна краћа верзија, а није повезан потребном кореспонденцијом или заведен неким хронолошким редом.

Документ је толико илустративан и говори сам за себе да се може публиковати ван свог контекста, који тек треба да се реконструираше.

„Опште стање у окрузима“, како гласи наслов овог документа Моравске обласне војне инспекције, потписали су генерал-лајтнант Васил Кутинчев⁴ и секретар Н. Мустаков, са датумом 28. 11. 1916. године.⁵ Извештај је у облику типоскрипта, обима 32 странице. Подељен је на једанаест делова: 1. Станов-

¹ Видети: www.phantomgrenzen.eu.

² Централен државен архив (ЦДА) Софија, Ф 313, опис 2, ар. Единица 39, Моравската Областна Военна Инспекција и Общо състояние на окръжитѣ.

³ Реч је о пројекту „Фантомске границе на централном Балкану“, који се усредсређује на настајање и промене граница у бившој Пиротској кази, укључујући градове Цариброд и Трн, у склопу ширег заједничког пројекта фантомских граница.

⁴ Мусаков, Илия, *Генерал от пехотата Васил Кутинчев*, Софија 1941.

⁵ От шаба на действуцата армия до Министерството на вътрешните работи и вероисповеданията – (Штаб активне армије Министарства унутрашних послова и вероисповести)

ништво, 2. Саобраћајне везе, 3. Индустрија, 4. Рударство, 5. Шумарство, 6. Трговина, 7. Пољопривреда, 8. Пчеларство, 9. Рибарство, 10. Црквено и просветно дело, 11. Привреда.

Иако наслов и облик сугеришу више статистички преглед, оријентисан на квантитативне податке, у суштини извештај није јасно структурисан и више делује као скуп импресија и рефлексиија о окупираном подручју. Међутим, баш то и јесте његова изворна вредност. У свим деловима преплићу се описи стања, с њиховим спонтаним тумачењем.

У односу на „Aussagekraft“ документе, треба бити свестан да он у првом реду читаоцу посредује перцепцију окупатора окупираних подручја. Полазећи од значаја и места извора у виду његовог сазнајног потенцијала за историографски рад, тешко је третирати наведени документ као непосредно огледало, као „аутентичан израз“ стања „народног духа“ и односа становништва према окупацији. То не умањује његов значај. Напротив. Извештај нам омогућује да следимо начин на који се бугарски официри односе према новоосвојеним подручјима и како кроз призму извештаја постају видљива њихова размишљања не само о конкретном случају него о друштву уопште и њихове имагинације о друштвеном поретку.

Наведени извор упућује и на могућности интерпретације које превазилазе описе класичне историографије о ратовима. Усредсређује се на сукоб, на насилну конфронтацију из које често произлази представа о нужности сукоба и насиља дуготрајно супротстављене две стране. У наведеном извору изузетно је занимљиво занимање за државни и друштвени поредак у Србији, које овде заузима доста велики простор. У контексту развоја транснационалне историографије и посебно приступа „histoire croisée“ интереса за процесе преплитања, трансфера, рецепције и присвајања идеја и практика наведени извор је од посебног значаја. Последњих година „entangled history“, односно „histoire croisée“, не бави се само евидентним и бесконфликтним процесима и облицима преплитања и сажимања. У центар истраживања све више доспевају и преплитања и перцепције у фазама политичких сукоба, насилне конфронтације.⁶ Овај извор може да буде изразито продуктиван за такав приступ тиме што су у њему јасни знатижеља и занимање бугарских војних власти за начине на које је у Србији организована власт и посебно на који начин се обезбеђивала лојалност грађана. Такав приступ је у супротности са стереотипима о вековној завађености, односно симплификације политичких и ратних сукоба између Србије и Бугарске. Занимљиво је да баш на оном пољу на коме се иначе најјаче манифестује разграничење, на пољу националног, овде долази до интензивне рецепције видова стварања националне лојалности у Србији. До сада се мало истраживало међусобно сагледавање политичких и државних

⁶ Aust, Martin, Schönplflug Daniel, (Izd.), *Vom Gegner lernen: Feindschaften und Kulturtransfers im Europa des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 2007. Ту посебно: Vogel, Jakob, „Das Militär als Träger des deutsch-französischen Kulturtransfers im 19. Jahrhundert“, str. 95-113.

чинилица из различитих балканских друштава. Овај извор може да буде подстицај за интензивнији рад на том тематском комплексу.⁷

Из компаративне перспективе европске историје постаје видљиво и да окупационе војне власти следе европски „Zeitgeist“ (дух времена). На то је већ упозорио Марк Мазовер у случају фантазија, имагинација о етнички хомогеном простору. Ту постаје јасно да је на делу размена идеја о хомогеној националној држави, односно „етничком инжењерингу“, коју прилагођавају друштвени чиниоци у балканским државама и која је у току „fin de siècle-a“ циркулисала у средњој Европи.⁸ Представе о јасним и чврстим границама, о кордонима (које се помињу у наведеном извору), којима би се спречио „штетан“ утицај споља, идеје су тог времена, које ће тек бити потпуно изражене у међуратном периоду.⁹ Извор сликовито показује да такве идеје постоје код војне елите као модел за размишљање о државном поретку. Ту се надовезује још једна посебно важна димензија, која истовремено излази из контекста извора. Док су у размишљањима официра јасна прилагођавања у доба модерних видова контроле окупиране територије, нешто сасвим друго су њихово остваривање и контрола. Волфганг Хепкен (Wolfgang Höpken) је у другом контексту истакао противречности између „Zeitgeist-a“, идеја о хомогености и контроли, те њиховог остваривања у специфичним условима друштава Југоисточне Европе. У погледу на начин ратовања у балканским ратовима, а тиме и на облике контроле окупираних подручја Хепкен је упозорио на противречност између модерног наоружања балканских војски и недостатка остале инфраструктуре, као што су саобраћајне мреже, а исто тако и обуке војних чинилаца, што се одразило на начин насиља који је одликовао све зарађене стране.¹⁰

С тим у вези, још једном треба нагласити да такав извор најбоље може да нам посредује имагинацију и представе бугарских официра, мање друштвено искуство окупације, а још мање нешто о пракси окупације. Међутим, проналазак овог извора може да подстакне истраживања у том смеру и већу пажњу за такву врсту извора. Већ постојећи зачеци оријентације на транснационална истраживања појединих феномена у компаративној перспективи,¹¹ који се не

⁷ У том погледу од посебног значаја: Манчев, Крњство, *Србија и србско-българските отношения (1804 – 2010)*, Софија 2014.

⁸ Mark Mazower, *The Balkans*, London, 2000.

⁹ Robert Gerwarth

¹⁰ Höpken Wolfgang, „Archaische Gewalt oder Vorboten des „totalen Krieges“? Die Balkankriege 1912/13 in der europäischen Kriegsgeschichte des 20. Jahrhunderts“, In: Ulf Brunnbauer (Hrsg.): *Schnittstellen. Gesellschaft, Nation, Konflikt und Erinnerung in Südosteuropa. Festschrift für Holm Sundhaussen zum 65. Geburtstag Oldenbourg Wissenschaftsverlag*, München 2007, str. 245–260.

¹¹ Види, на пример: Беров, Христо, „Балканска индусријализација балканских „Манчестера“: Лесковац и Габрово (1878-1912)“, *Годишњак са друштвеноу историју*, 19, св. 3 (2012 [шт. 2013]), стр. 7-41.

задовољавају само домаћим архивима могу да се прошире и на истраживања чији предмет је Први светски рат на Балкану.

Моравска регионална (обласна) војна инспекција

I. Опште стање округа

I. Становништво

Становништво у оном делу бивше Србије који данас чини Моравску војноинспекциону регију у већини се сматра за српско. Румунски елемент је веома заступљен у региону и заузима планински и шумовити део Зајечарског, Неготинског и део Пожаревачког и Ћупријског округа и протеже се од 30 до 35, понегде и до 40 км, рачунајући од обала Дунава према унутрашњости регије. Према садашњем попису, у регији живи 1.006.648 становника, од којих је 587.418 женског и 410.430 мушког пола.

Тачан број румунског становништва уопште није дат у српским официјелним документима због чисто политичких побуда, али се зна да је у српском времену било Румуна у Моравској не мање од 300.000 до 350.000. Они се претежно баве земљорадњом и сточарством и делимично риболовом поред Дунава, живе у већини у планинским местима и на салашима, где им се налазе имања. Већи део времена проводе на салашима, а само мали део године силазе у села, где проводе зиму. Имовинско стање тих становника је добро, оно је радно и динамично, али крајње необразовано, не воли културни живот, има разбојнички инстинкт и урођену склоност ка пљачки (преступности). Воли само своје имање и не занимају га никакво образовање, светска питања и санитарне мере, али упорно чува свој језик и своје порекло. Разбојништво тих становника српске власти никада нису могле да искорене, оно ће бити велики проблем и за нашу власт, зато што упркос војном стању и нашим строгим мерама, разбојништва има и данас. У нормалном времену оно би могло да се појави у општијем облику, или да се организује на политичкој бази, зато што су шумовита и планинска места веома погодна за такву организацију. С временом обавезно треба да се предузму озбиљне миротворне мере, у чијим основама би били следећи принципи. 1. принудно отуђење свих огњишта (центара) где разбојници налазе своја скровишта, прехрану и информације; 2. изузетне мере за време од најмање 20 година, са ширим правима војних и административних органа. 3. широка школска и црквена пропаганда.

Појам части и морала код влашког становништва у региону су непознати. Незаконито живљење са блиским рођацима, бацање незаконито рођене деце и слично сасвим су нормалне појаве за то становништво. Национално осећање тог

становништва у погледу србизма, које би могло да се манифестује непријатељски према нама, за сада не може да се осети. То становништво, имајући у виду његове особине, остаће индиферентно према нашој националној припадности као што је било до сада према српској.

Што се тиче осталог становништва у региону, посебно у долини Мораве и јужних крајева, оно је чисто српско или себе сматра за такво. У културном погледу то становништво је на доста високом нивоу, већи део је писмен и прожет јаким национализмом. Сама српска популација је чак шовинистичка и мали број је оних који исказују знаке погодне за евентуалну асимилацију. Делимично, то може да се односи на становништво Пиротског округа, но и њему не треба веровати. Дух становништва је неоспорно српски, чак и у оним крајевима које ми сматрамо за бугарске. Мирноћа коју показује становништво само је привидна. Оно се није помирило и неће се лако помирити са новонасталом ситуацијом. За његову асимилацију треба после рата да се предузме више мера путем систематске и упорне политике у трајању од више година да би се сломио дух овдашњег становништва у корист нове управе (власти) и нове домовине. За сада смо ми у очима овдашњег становништва „натрапници“, ми смо „словенске издајнице“ и „ђубре“ које треба избацити. Очи овдашњег становништва окренуте су блиској будућности, одакле се очекује спас. Оно се нада и живи у убеђењу да ће приликом потписивања мира Србија, у најмању руку, бити обновљена у њеним предратним границама. Маса се труди да буде у непрекидном контакту са осталом српском интелигенцијом или оном која се вратила, да би од ње добијала нове наде и нове подршке о блиском васкрснућу српске државе. Најопаснији елеменат и у исто време највећа препрека брзом асимилирању становништва је преостала интелигенција у лику богатих трговаца, рентијера, старих службеника, жена учитељица и удовица бивших српских службеника, жена официра, свештеници и други, који нису интернирани у старој Бугарској. Нема ни речи о томе да је становништво, имајући у виду изузетно стање и опасност, заузело став потпуне примирености према нашим војним и административним властима. Оно је мирно и покорно, али то стање не треба да нас заваљава. Не недостају примери, мада не доказани у судовима, да су људи, нарочито непокорни, говорили против бугарске власти, коју су називали тренутном и у исто време наговарали локално становништво на „пасивну непослушност“, као, на пример, да успоравају извршење одређених наредби (рушење одређених споменика, фирми и сл.), да не иду у цркве, да не изоравају све њиве, јер ће им храна бити узета као реквизиција за бугарске војнике и слично. За сада нема откривених тајних друштава и организација против наше власти, али било би наивно и неопростива заблуда када бисмо помислили, бар на минут, да не постоје тајни сусрети са агитационом и националистичком тежњом. Уопште узевши, становништво се држи мирно и трпељиво и чека крај развоја догађаја. Да бисмо знали какве мере би требало да

се предузму на основи наше будуће мирнодопске власти у Моравском региону, потребно је да се зна како је образован српски народ у националном погледу последњих 30 година. Последњих тридесетак година у бившој Србији се издигла, захваљујући социјалним условима, једна интелигенција одана домовини, која би својом активношћу била пример свакој земљи. Та интелигенција, знајући своју улогу, коју је српско краљевство требало да игра на Балкану, поставила је себи циљ да организује народ тако да буде готов за сусрет са догађајима када дође „Видовдан“. За тај циљ требало је, пре свега, посрбити све оне у крајевима где је српска свест била слаба, подићи и ојачати национални дух у масама. Састоји се углавном од професора, учитеља, свештеника, адвоката, лекара, официрских чиновника. Та интелигенција основала је многе институције, организације и друштва, којима је циљ био:

1) Подизање и јачање националне свести подизањем народа путем образовања и јачања његових физичких снага. Стога су одржаване конференције, држани су патриотски говори на којима су се истицали српски циљеви, српске земље, српско племе, за неправду коју је „Берлински конгрес“ нанео српском народу и дрском поступку Аустроугарске да окупира и анектира Босну и Херцеговину и друго. Ради остварења тог циља штампане су новине, брошуре и часописи, који су на свој начин подизали морал и одушевљавали становништво за предстојеће велике битке. Многе европске новине, које су те организације и српска држава добро плаћале, стале су на страну Срба и мучиле се да докажу њихове претензије. Први задаци били су обука, развој, јачање и усавршавање српских осећања у народу, од града до града, од села до села, од куће до куће, од човека до човека, од старца до детета, тј. стварање свесне, трезвене и горде Србије. Само једна таква Србија – говорили су Срби – биће достојна да носи име Србије, само тако ће она да буде у положају да издржи јуначки све несреће које би јој се испречиле на путу; поносна са народним духом и вером у своје „српство“ у ширем значају те речи, моћи ће да поднесе све жртве које би од ње тражио велики циљ – ослобођење и уједињење српског племена.

2) Јачање и развијање физичке снаге омладине; за ту сврху организоване су у свим градовима и паланкама гимнастичка и стрељачка друштва позната са називом „Српско соколство“, која нису имала само улогу спортско-забавних организација, већ да припреме физички и духовно здраве и јаке ратнике, спремне у сваком тренутку за борбу, зато што само народ здрав, само народ снажан, само народ национално свестан и добро организован спреман је да се брани, бори и да победи.

3) Да се непрекидно и неуморно по градовима и селима води агитација, и то без буке, углавном мирно и скромно. На састанцима се није тражио велики број слушалаца, а говорило се и мањем броју присутних, јер задатак тих организација није био да се парадире, већ да се обавља озбиљан посао. Те организације

у својим предавањима и агитацији имале су за циљ да створе сталну школу за учење народа о његовим стварним задацима. И српска жена није остала ван тих организација; на челу је била учитељица, која је активно учествовала у агитацији: „Уз Србина здрава телом и заробљена духом мора бити и Српкиња и телом и духом; уз Србина сокола, Српкиња соколица“.

4) Да држи српски народ у непрекидној вези са браћом Србима и пријатељима српског народа из Краљевства са целим светом. За тај циљ постојао је специјални комитет састављен од професора, књижевника, писаца, литерата, који су успели да створе литерарне кружоке у свим главним градовима великих држава и тако су писмено и усмено објашњавали меродавним круговима, и маси, о српској правој победи.

5) Да се дигне на захтевану висину српска духовност и просветитељство. Треба признати да су Срби у том правцу учинили много и да су имали одличне резултате. Сваки српски грађанин је непоновљив шовинист. Он је задојен националним поносом, поноси се тиме што је саставни део српског рода. Све српско за њега је најлепше, најузвишеније. Србин се ни пред ким не стиди кад велича и описује фантастичним украсима лепоту српске земље, градова, села и планина, српске обичаје, српска епска јунаштва. Он се не стиди да се представи као најважнија личност, чак и тада када се налази у друштву интелегентних странаца. У тежњи да заварају свет за своје аспирације, Срби су створили целу литературу на француском, немачком, руском и другим језицима, за шта нису жалили никаква материјална и морална средства. Последњих 20 година они су подигли свештенике и учитеље са завршеним средњим и високим образовањем, водећи рачуна, пре свега, да буду добри оратори – агитатори. Последњи су били слати углавном у југоисточне крајеве Србије. Ти свештеници и учитељи проповедали су народу да је он био и да јесте чистог српског порекла, да језик на коме га уче у својој лепоти заузима прво место међу словенски језицима и који због своје дотераности може да се изједначи са свим другим европским језицима; да су песме, којима Србин опева славу предака најсадржајније и најмелодичније песме на свету; да је историја Србије пуна таквих славних и важних датума, које ниједан други народ на свету нема; да су најугодније Богу молитве на „лепом српском језику“ ниједан народ нема то што Србин има, „Србин има све што други немају“. На све начине Срби налазе повод да величају себе, и то не само кад се уздижу но и када пропадају; њихова мегаломанија не зна за границе; као нека епидемија, она влада у српској земљи, трује све што је здраво и погодно за развој.

Влада је обраћала посебну пажњу код одабира учитељског персонала како за средње тако и за основне школе. Сви учитељи и учитељице без изузетка у селима били су људи из унутрашњости Србије, углавном из Београда, са солидном и одличном научном припремом, високоинтелигентни, енергични

и са животном праксом, активни, са полицијским и адвокатским манирима, досетљиви, динамични и духовити. Добра годишња плата и многе помоћи које су добијали, од бесплатних станова, покућства, до хране омогућавали су им не само да живе релативно добро и на високој ноzi но и да добијају по неколико педагошких и научних часописа и свако од њих да има своју библиотеку са много књига. Требало би признати да су у сваком погледу српски сеоски учитељи и учитељице били на много вишем нивоу од наших. У учитеље и свештенике српска држава полагала велике наде као на чиниоце не само у просветном и умном уздицању становништва већ и као главне вође и потпоре српске националне свести, због чега је изабрала најбоље учитељске кадрове за села и посебно за градове у источном делу земље, пошто српски управници нису заборавили да је она откинута од туђег тела. Учитељи и учитељице били су не само са високим цензусом него и са високом културом, што је импоновало становништву. То се манифестовало великим респектом и уважавањем учитељског кадра, који је сматран за највише слојеве друштва. Тако изабран и постављен од државе, учитељски кадар био је поносан и развијао је интензивне активности да би се показао достојан у испуњењу задатих мисионарских задатака у тим крајевима. Пажња и награде од државе и друштва терали су га на озбиљан рад у школама, на дисциплину и васпитању омладине за просвећење дечије душе и дечијег срца. Деца су у школама спремана да буду пажљива, учтива, чиста и да на улици поздрављају скидањем капе све чиновнике, официре и све друге пролазнике старије од себе. Оставља леп утисак на пролазника када види групу деце која се играју на тргу и која прекидају игру, исправљају се као војници и пажљиво скидају капе чиновнику или официру у пролазу или на улици; пред капијом девојчица се клања и поздравља. Исто уважавање и поштовање представника власти очигледно је и код одраслих. Уопште, српско учитељство урадило је много на васпитању и дисциплини у друштву, улазећи у душу омладини која му је дата на обучавање. Учитељи, учитељице и свештеници који су по дужности били у првим редовима разних патриотских организација, касније обједињени у једну заједничку са називом „народна одбрана“, имали су и улогу миротворца између посвађаних било приватних лица било организација, задруга и других, а на првом месту код политичких неспоразума, трвења, гоњења, јер народна одбрана је гледала на те негативне појаве као на највећег непријатеља. Тако васпитаван десетинама година, посебно последњих десет, када се радило веома усиљено, тај народ је задојен тако јаким патриотским и политичким осећањем да се граничи са фанатизмом. Зато би било наивно да помислимо чак и на тренутак како се тај народ помирио са својим положајем, да већ симпатише нашу власт и да би могао у блиској будућности да ради у корист наше побуде. Напротив, он нас много мрзи, не подноси нас и чека са притајеном злобом да се баци на нас приликом прве повољне прилике. Велика је грешка и велика заблуда наших

чиновника и официра ако сматрају да ће српско становништво брзо и лако да се асимилиује и да ће, када дође до мира, са одушевљењем признати нашу власт. Оно ће радије и да се исели и чак да промени веру него да постане бугарско. Нису ретки случајеви када људи склони искренности изјављују јавно: „Ако не можемо да останемо Срби, тада је боље да идемо некуда на друго место, да будемо чланови једне велике државе, да учимо један културни језик, да живимо слободније него да се мучимо у једној малој полукултурној земљи.“ Једна госпођа из Пожаревца, мајка седморо деце, дозволила је себи да каже: „Имам седморо деце, и седамнаест да имам, ниједно нећу послати у бугарску школу.“ Трећи господин је рекао: „Нисте спремни и нисте у стању да нас претопите, то није посао за вас. Ви прво немате спремне људе за тако велики посао, а ако мислите да то урадите силом, варате се.“

Па ако хоћемо да придобијемо то становништво за наше циљеве и наговоримо га да се током времена полако само асимилиује, потребне су многе циљане мере. За тај циљ могу се препоручити мере научене из оних које су прихватили Срби:

1. Ми нови, природни владоци тих подручја, треба, како смо победили на бојном пољу, да победимо и на пољу просвете и културе како бисмо били достојни звања ослободиоца. После рата, место војске заузеће народ. Да има добру војску, није довољно да има само пушке и топове. Да би се имали успеси на бојном пољу, треба народ не само да зна да користи оружје већ и да зна зашто иде у борбу. Другим речима, треба да постоји јака национална свест, да је народ образован, здрав, способан, економски снажан. То што ми зовемо мир није ништа друго до мирни рат. За народ који хоће да живи и да буде респектован од других народа – не постоји мир. Битка пушком и топом само је кратак тренутак. Од тада народ ратује школом, црквом, књигом, трговином, индустријом, очувањем здравља, физичким развојем и уопште води мирни рат за напредак народа у сваком погледу. У једном и другом случају – рат или мир, потребно је да се ангажује не само држава но и сваки појединац, свако удружење и друштво. Тако мисле и раде сви народи, тако треба да радимо и ми. Да бисмо то постигли, треба код постављања учитеља и учитељица у новим земљама да се изаберу најбоље и интелигентне учитељске снаге, посебно у градовима, те ако не можемо превазићи Србе у том погледу, бар да нисмо гори од њих и да се не брукамо пред становништвом и интелигенцијом. У Моравском региону питање учитеља и свештеника једно је од најважнијих и најтежих, од њега зависи будућност наше владавине тим регионима и због тога оно тражи највеће и најпажљивије изучавање свих друштвених снага у старој Бугарској,

2. Какви треба да буду административни чиновници у новим земљама? Сада, када наши војници оштрицом ножа цртају будуће границе целе бугарске домовине, бугарска државна власт треба ту да учини први корак за своје крајње

уређење и учвршћење. Треба да се поставе први темељ оне велике зграде – бугарска државна власт – под чијем врховним окриљем ће бити поверени животи, имања и част бугарских грађана из различитих крајева новоанектираних земаља. Према томе, бугарско чиновништво, које ће бити послато у нове земље, треба да испуни много услова. Ти услови, према важности, могу се поделити у две групе. 1. Представници администрације треба да буду људи у чије поштење не сме да се сумња, да имају високе друштвене и личне моралне и интелектуалне особине. 2. Треба да буду свестрано научно и практично припремљени да би могли са достојанством да приме високи и тешки задатак на који су постављени. Тако на савест изабраних чиновника неће пасти ни сенка сумње да би могли да подлегну било каквим материјалним добицима и компромисима приликом испуњавања службених задатака. Може се рећи да је то први и најважнији услов без кога ће бити наивно, чак је апсурдно помислити да би се нешто постигло у том правцу. Без поштене администрације не може бити ни речи о добром управљању, моралу и уопште – разумној државној политици. Заиста је тешко брзо наћи људе с таквим особинама, но задатак виших власти биће лакши ако затражи услуге лица која имају ауторитет и опште уважавање грађана, па макар они били и из других друштава и политичких токова. Чиновници треба да се држе строго, али у исто време и високо правично и коректно према становништву. Да бисмо становништво могли што брже да придобијемо за наше циљеве и да оно нађе разлику између бивше власти и наше, чиновници треба да чују њихове исправне молбе и законске захтеве и жеље, да пажљиво и детаљно изуче њихове потребе и да предузму веште и добро осмишљене мере за њихово брзо, правилно извршење. Због тога они треба непрекидно и неуморно да иду по градовима, селима и паланкама, међу становништво и да ступају у контакт с њим, а да би задобили поверење широких маса, треба да се односе очински, непристрасно и праведно према сваком, без разлике. Само тако ће се становништво уверити да је сада под влашћу једне стварно правне државе, што је најбоља пропаганда за асимилацију новоприсвојеног становништва. Пред њим, посебно тамо где имамо конзулате, чиновници треба да буду крајње пажљиви, учтиви и да разумеју бар најелементарнија, општеприхваћена правила етике. Треба да буду увек чисти и лепо обучени да не би брукали углед власти. То питање је веома важно за будућност нашег државног, економског и социјалног живота и због тога тражи најозбиљнију пажњу. Само путем добро одабраног чиновничког персонала моћи ће убудуће успешно да се ради на културно-просветном тлу Моравске регије.

3. Српски свештеници, као што је речено, стајали су у првим редовима у националном и политичком уздизању свога народа, они су скоро сви били са завршеним средњим и вишим образовањем, били су начитани људи, вешти и добро спремљени за испуњење својих задатака, које су испуњавали међу масама. Но они

су имали и своје негативне особине: желели су да се брзо обогате и никада нису били задовољни својом платом. Мада су их добро плаћали држава и верници, тражили су од становништва да им плаћа више од прописаног за црквене услуге. У моралном погледу становништво их није поштовало, мешали су се у партијске борбе, стајући на страну час једне, час друге партије. Незаконити живот свештеника са удовицама и лаким женама био је такође нормалан у Србији. Због тога је мржња према појединим свештеницима ишла чак дотле да је становништво због њихових порока избегавало одлазак у цркве, па због тога Срби нису побожни. Они избегавају цркву, а еванђелска учења су мало позната масама. Многе књиге и брошуре, које су издавали неки духовни пастири чита само узак круг људи. Црквене библиотеке су пронађене код неких лица, али књиге чак нису биле ни распаковане, а камоли читане, бар што се свештеника тиче. Зато је питање свештеника које треба послати у нове крајеве такође једно од крупнијих. Садашњи свештеници, послати из старе Бугарске у бивше српске земље не одговарају сасвим месту и звању. Мали број њих својим примерним држањем чини част цркви и црквеном учењу, али већина у научном погледу стоји веома ниско, недолично се односе према становништву, прљави су, имају преступничке склоности, траже од становништва високе таксе за услуге, а неки од њих ухваћени су у тешким и грешним преступима, који изазивају одбојност како становништва тако и наше власти. Такви свештеници, који су у великом контрасту са католичким и протестантским духовницима, никад неће моћи да задобију симпатије маса и да удахну љубав према цркви и духовништву. Због тога је потребно, бар у почетку, послати свештенике провереног поштења, са високим моралом, оданих цркви и звању и, по могућности, са високим богословским образовањем. Ако бугарска влада не организује добро осмишљен систем културно-просветног рада у новим земљама и тај систем да не буде партијски, већ државни, ако не пошаље свештенике, учитеље и чиновнике који су на вишем нивоу од бивших српских, ако свештеници, учитељи и чиновници не иду у нове земље задојени идејом о свом мисионарском задатку, ако не знају да су творци морала и бугарштине, тада ће бугарски народ једног дана жалити велике жртве које данас даје.

Нажалост, треба признати да знатан део, ако не и већи, нашег досадашњег чиновништва и официра као да иде на посао у новосједињене крајеве вођен само пљачкашким циљевима, са жељом не да ради за добробит своје земље, а да преживи лако и безбрижно на рачун тамошњег становништва и да се обогати прљавим средствима. Потребно је предузети озбиљне мере још приликом њиховог постављења. Војни штаб региона увек је био строг и због тога су многи отпуштени и избачени или су дати на војни суд по наредби штаба.

4. Ради заштите бугарске народности у Моравској регији биће потребно да се она заштити према Дунаву и Морави једним чисто бугарским штитом – „оклопом“, који ће је бранити од евентуалних будућих догађаја, од туђе су-

седне дипломације, која би подстицала и покривала старе династијске приврженике или туђе поданике који имају везе са Србима код нас. Под спољашњим утицајем такви елементи би тражили могућности за пропаганду, немире или чак револуције, са циљем слабљења унутрашњег мира у Царству, нарочито у Моравском региону. То би створило услове да се дипломација меша у наше ствари. Тај „оклоп“ треба да се створи одмах и то законом. Он треба да буде појас од Дунава, током Мораве у дубину од реке према унутрашњости најмање 25–30 км, као зона принудног отуђења. Преостала територија Моравске регије, изузевши градове који ће ући у зону принудно узете земље, представљаће зону факултативног отуђења. Детаљи тог отуђења треба да буду предмет изучавања експерата, како би се постигли истакнути циљеви. У вези с тим треба да се припреме и личне карте становништва, које треба да се уведу после експертске разраде примене тог система.